

DENUMIRI PENTRU ÎNCREȚESC (FRUNTEA) PE BAZA ALRR. *Sinteză I*

IULIANA MARA MANTA

În lista hărții 33 din ALRR. *Sinteză I* se întâlnesc opt verbe¹, grupate după criteriile morfologice: *a încreți*, *a încrunta*, *a înfrunta*, *a cărunta*, *a zbârci*, *a zgârci*, *a strânge*, *a (se) întuneca*.

1. ORIGINEA ȘI RĂSPÂNDIREA TERMENILOR

a. Termeni care formează arii largi

A **ÎNCREȚI** (derivat din *creț* cu pref. *în-*; *creț* etimologie necunoscută; ar putea fi **crīcius*, *-a*, *-um*, derivat lat. pop. din *crīcus* < gr. *κρίκος* în loc de *cīrcus* < gr. *κίρκος* ‘cerc’, poate sub influența lui *crispus* ‘creț’²) este atestat în toate ariile lingvistice ale dacoromânei. Repartiția dialectală diferă în funcție de concurența și fluctuația între clasa cu sufixe și cea fără sufixe de prezent (*-ésc* și \emptyset). Astfel, forma *încrețesc* (forma literară) apare în toate ariile dacoromânei; forma fără prefix *crețesc* (DLR v. *încreți*) apare în trei puncte cartografice din Crișana (138, 202, 211), un punct din Bucovina (467), două puncte din Moldova (584, 658), două puncte din Muntenia (801, 804) și un punct din Oltenia (971). Forma verbală *crețurăsc* (derivată de la *crețuri*) este înregistrată într-un punct din Banat (81), iar forma apocopată *încreță* (3 sg.) apare în trei puncte din Oaș (207, 216, 219).

Formele verbale fără sufix de prezent formează arie în Banat, Crișana și Transilvania: *încreț* este înregistrat într-un punct Crișana (116) și în 14 puncte din Transilvania; *încret* apare în 15 puncte din Banat, 11 puncte din Crișana și în 20 de puncte din Transilvania.

Această concurență a formelor verbale cu/fără sufix și fluctuația între cele două clase flexionare este confirmată și de răspunsurile suplimentare: *încrețesc*, înregistrat în nouă puncte din Banat, în câte un punct din Crișana și Bucovina, în

¹ Folosim pentru clasificarea verbelor formele de infinitiv din limba literară.

² Sursa pentru etimologii este DA/DLR.

două puncte din Muntenia și în cinci din Oltenia; *încrețurăsc* într-un punct din Banat (81); *crețăsc* într-un punct din Oltenia (924); *încreț* într-un punct din Banat (53) și *încret* în patru puncte din Banat (explicabil prin analogia *pot/poți*).

A ÎNCRUNTA (< lat. *cruento, -are*; forma cu prefixul *în-* pare a fi mai nouă și creată pe teren românesc) formează arie în Muntenia, dar este înregistrat sporadic și în alte zone. Forma verbală fără sufix (forma literară) *încrunt* apare în două puncte din Banat (18, 84), în două puncte din Transilvania (339, 399) și în șase puncte din Muntenia. Forma cu sufix *încruntéz* este dominantă în Muntenia (12 puncte), dar apare și într-un punct din Oltenia (945); *cruntéz* [*crunta* (înv. și pop.)], formă fără prefix, este înregistrată într-un punct din Oltenia (986). Fluctuația între conjugările I (-éz) și IV (-ésc) este înregistrată tot în Muntenia, pentru care s-a înregistrat forma *încrunțesc* (881).

Al doilea răspuns confirmă concurența între formele cu/fără sufix pentru Oltenia (985) și folosirea formei fără sufix în Banat (44): *încrunt*.

A ÎNFRUNTA (< lat. pop. **infronto, -are*) este înregistrat cu forma *înfrunt* în punctul 695 din Muntenia și este grupat, după modelul flexionar, cu formele fără sufix ale verbului *a încrunta*.

A CĂRUNTA (s.v. *încărunți* < *cărunt* cu pref. *în-*); forma verbală *săcăruntă* (3 sg. refl.), înregistrată într-un punct din Muntenia (704), este grupată la tiparul flexionar *încrunt*. Termenul este obținut prin metaforizare: *a face riduri pe frunte* poate sugera îmbătrânirea, exprimată de verbul *încărunți*. O altă explicație ar putea fi confuzia/analogia cu verbul *crunta* (sau anticipare vocalică *să cruntă- să cărunță*).

A ZBÂRCI (DLR < bg. *сбърча*) și **A ZGÂRCI** (< v. sl. *сзгърчуму сѧ*; prin Ban. și sudul Transil. 'a se șifona') sunt grupate după tiparul flexionar cu sufix. Forma *zbîrcésc* formează arie compactă în Oltenia (18 puncte) și o arie restrânsă în Muntenia (cinci puncte), fiind înregistrată și în câte un punct din Banat (30), din Crișana (159) și din Transilvania (411); forma apare și ca al doilea răspuns într-un punct din Banat (35). Forma verbală *zgîrcésc* apare în puncte izolate: un punct din Banat (35) același punct cartografic în care este folosit *zbîrcésc* ca răspuns suplimentar), un punct din Muntenia (677) și un punct din Oltenia (944).

A STRÂNGE (< lat. *stringere*) este înregistrat în câteva puncte izolate din mai multe arii, în sintagma *strîng (fruntea)*: un punct din Banat (16), un punct din Crișana (132), două puncte din Transilvania (337, 361), două puncte din Moldova (628, 660), trei puncte din Oltenia (942, 948, 950). La al doilea răspuns, apar următoarele forme: *strîng (fruntea)* în Oltenia (929); *~Kélja válur!* în Moldova (544).

A (SE) ÎNTUNECA (< lat. *intunico.-are*) formează arie lingvistică în Muntenia, oscilând între forme reflexive și tranzitive: *mă întunec* în patru puncte (711, 717, 815, 818) și *întunecă* (~ *fruntea*) în trei puncte (819, 834, 866).

b. Termeni care formează arii restrânse

A **ÎNĂLȚA** (lat. **inaltio*, *-are*) este înregistrat în două puncte din Oltenia (929, 997), cu/fără prefix pentru prezent, respectiv, cu valoare tranzitivă/intranzitivă, în sintagmele: *înălțăz fruntea* (997) și *înălț din frunte* (929).

A **RIDICA** (< lat. *eradicare*) apare în câte un punct din Muntenia (837) și din Banat (99), cu valoare tranzitivă/intranzitivă: *Ŭo ridíc* (prezența pronumelui la feminin motivată de gestul anchetatorului), *răđíc đin źćńĩ* (*źćńĩ* 'sprâncene').

A **FACE** (< lat. *facere*), ca verb de acțiune, intră în sintagme cu *creț*, *cută*, *rid* (ultimul doar la al doilea răspuns); *cută* (< bulg. *kuta*); *rid* (< fr. *ride*): *fac crețurĩ* un punct din Banat (44); ~ *cúte pe frunte* un punct din Oltenia (973).

Verbul apare și la al doilea răspuns, în sintagmele: *fac crețurĩ* (Oltenia 912, 918), *faș creț pi dânsa* (2 sg.) (Bucovina 488), ~ *cúti* (Bucovina 507, Moldova 660), ~ *pi frunți* (Bucovina 508), *fâsi ridurĩ* (3 sg.) (Bucovina 516).

A **MIȘCA** (etimologie necunoscută) este înregistrat într-un punct din Bucovina (488): *mij đintr-ânsa* (prezența pronumelui la feminin este motivată de gestul anchetatorului).

A **ÎNGRUZI** (s.v. *îngurzi* 3⁰ „a face crețe, a boți, a încreți, a strânge pe margini; p. anal. se îngurzește obrazul cuiva, când se încrețește sau gura când o faci pungă”; derivat cu prefixul *în-*, dintr-un substantiv **gurz* (păstrat din derivatul *gurzii*), iar acesta dintr-un lat. pop. **gurgeus*; sensul original era „a da forma gurguiului (fâței)”: *s-Ŭo-ngru đăștiiașă pi ǃĩĩ* (punctul 474 din Bucovina).

A **SE JENA** (< geană; *žánă*): *să źeńáză* (3 sg. refl.) înregistrat în punctul 89 din Banat.

c. Alte verbe de la răspunsuri secundare

În afară de verbele analizate anterior (*a (în)creți*, *a face*, *a încrunta*, *a strânge*, *a zgârci*), este înregistrat verbul **a posomorî** (<cf. magh. *szomorú* 'trist'), în forma cu sufix pentru prezent: *posomorăsc* (punctul 587 din Moldova). Față de limba literară, verbul este folosit tranzitiv [*posomorăsc* (fruntea)].

2. MOTIVAȚII

a. Termeni cu motivație transparentă: *a încreți*, *a încrunta*, *a înfrunța*, *a zbârci*, *a zgârci*, *a strânge*, *a ridica*, *a înălța*, *a face* (*crețuri*, *riduri*, *cute*), *a mișca*, *a cărunta*, *a(se) întuneca*, *a se jena*. În această subclasă, putem identifica mai multe fenomene semantice: verbe în relație de antonimie (poate fi influențată de gestul anchetatorului): *a ridica*, *a înălța*/ *a încrunta*; verbe de acțiune (*a face*, *a mișca*); verbe care exprimă intensitatea gestului (*a încrunta*, *a înfrunța*); verbe neutre semantic (*a încreți*, *a zbârci*, *a zgârci*, *a strânge*).

b. Termeni cu motivație netransparentă: *a îngruzi*, *a posomorî*.

3. CONCLUZII

Analizând repartiția dialectală și frecvența unor forme verbale, formulăm următoarele observații: din punct de vedere morfologic, se constată concurența tiparelor flexionare (cu/fără sufix) care apare în mai multe zone, inclusiv în Muntenia (*încrúnt/ încruntéz*), nu doar în graiurile de tip nordic; trecerea de o conjugare la alta (I la IV); tranzitivitate/intranzitivitate. În privința etimologiei, se remarcă frecvența termenilor moșteniți din latină (câțiva din slavă, bulgară, maghiară). Pentru concurența termenilor care formează arii compacte, am reprezentat pe hartă trei verbe cu frecvența cea mai mare: *a încreți*, *a încrunta*, *a zbârci*.

Cele mai multe motivații sunt transparente; fenomenul stilistic frecvent este metaforizarea; semantic, unele verbe apar cu seme diferite de cele din limba literară. Anumite verbe pot fi grupate în serii de opoziție (influențate de gestul anchetatorului- ridică sau coboară fruntea): *a înălța*, *a ridica* (direcția în sus și semul [+ mirare]) // *a întuneca*, *a posomări* (direcția în jos și semul [+ supărare]).

SURSE

- ALRR. *Sinteză I* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză I*. coordonator: Nicolae Saramandu; colectiv redacțional: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, București, Editura Academiei Române, 2005.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române (A–Lojniță)*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea; Imprimeria Națională; „Universul”, 1913–1948.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 1965–2010.

LES DÉNOMINATIONS POUR *ÎNCREȚESC* (*FRUNTEA*) 'JE FRONCE (LE FRONT)' À PARTIR DE L'ALRR. *Sinteză I*

RÉSUMÉ

Les éléments lexicaux dialectaux analysés reflètent quelques particularités: morphologiquement, la concurrence entre les formes verbales sans suffixe et les formes verbales avec suffixe et la concurrence entre la première et la quatrième conjugaison. En ce qui concerne l'étymologie, on constate la fréquence des termes hérités du latin. La carte représente les verbes les plus fréquentes au niveau des patois du dacoroumain.

Institutul de Lingvistică
al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

